

**УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УМОВАХ
АГОНІЇ СТАЛІНІЗМУ (1946–1953 рр.): ІСТОРІОГРАФІЯ**

Історіографія українського греко-католицизму у ХХ ст. – одна з актуальних і малодосліджених сторінок у вітчизняній історичній науці. Приєднання до СРСР західноукраїнського регіону у 1939 р. призвело до трансформації суспільної свідомості та поширення атеїзму, що, у свою чергу, відбулося на церковно-релігійній ситуації в краї. Львівський псевдособор 1946 р. припинив існування української національної церкви в Галичині, що стало поштовхом до кардинальних змін у суспільстві.

У статті представлено історіографічний аналіз ситуації, яка склалася в західних областях УРСР внаслідок загострення державної політики щодо Української греко-католицької церкви після Львівського псевдособору. Відзначається стан наукової розробки теми, детально вивчені та малодосліджені її аспекти. За мету автор статті ставить висвітлення стану наукової розробки проблеми, усунення певного стереотипного способу мислення щодо оцінки становища УГКЦ в умовах загострення тоталітаризму сталінського зразка у другій половині 1940-х – першій половині 1950-х рр.

У висновках відзначається, що період з 1946-го по 1953-й рр. позначається в історіографії як колапс в історії греко-католицької церкви.

Ключові слова: УГКЦ, історіографія, СРСР, «агонія сталінізму», церковна політика.

Перемога Радянського Союзу у Другій світовій війні стала рушієм серйозних трансформаційних процесів на Європейському континенті. Якщо у 1920-х – 1930-х рр. комунізм, як форма життя і суспільних відносин, лише проходив процес апробації, то з другої половини 1940-х рр. він став популярною політичною моделлю для значної частини країн Європи. Проте найбільш концентрованих рис він набув саме в СРСР, через що й отримав назву «радянський комунізм». Його ідеологи зуміли побудувати на ньому цілу систему цінностей, мораль і навіть релігію. Щодо останньої, сучасний дослідник церковної історії П. Вишковський відзначає: «Комуністична ідеологія хотіла побудувати нове суспільство, ... перетворити світ на «земний рай», рай без Бога і без релігії...» [2, с. 28].

Стихійні зміни у післявоєнну добу внаслідок закріплення за Радянським Союзом приєднаних до нього нових територій напередодні війни зачепили практично усі суспільні інститути. 8–10 березня 1946 р. у Львові відбулася своєрідна реорганізація церковного життя в західних областях УРСР, внаслідок якої в державі було заборонено існування однієї з провідних конфесій в республіці – Українську греко-католицьку церкву. Усі її структури ліквідовувалися, церковні приходи, монастирі й інші святині переходили у власність Російської православної церкви. Остання поступово набирала рис державної церкви з широкими регульованими правами. Таку інтенсивність насадження тоталітарних форм правління з боку радянської політичної номенклатури, яку позитивно оцінював і пропагував Й. Сталін, сучасний вітчизняний історик Я. Калакура назвав добою «агонії сталінізму» [5, с. 316].

В історіографії післявоєнної доби вивчення проблем церковно-релігійної тематики проходило в особливий спосіб, через що в історичній науці на початку 1990-х рр. було проведено чітке розмежування у висвітленні становища УГКЦ у післявоєнну добу – 1946–1953 рр. Історіографічну палітру представляли радянські історики та українські, які знаходилися в еміграції. І лише зі здобуттям Україною незалежності почала відроджуватися сучасна українська історіографічна парадигма.

Мета даної статті полягає у висвітленні стану наукової розробки досліджуваної проблеми, в усуненні певного стереотипного способу мислення щодо оцінки становища УГКЦ в умовах загострення тоталітаризму сталінського зразка у другій половині 1940-х рр. – першій половині 1950-х рр.

Драматизму історичній науці у 1947 р. надали політичні пертурбації в СРСР і, зокрема, в УРСР. Цього ж року Й. Сталін призначив на посаду першого секретаря ЦК КП(б)У перевірену людину з досвідом роботи в Україні – Л. Кагановича [5, с. 317]. Акцентуючи увагу на боротьбі з опортунізмом і націоналізмом він також втілював у життя ідею радянської неорелігії. Цій тематиці присвятив частину роботи П. Панченко, який писав: «З повоєнних часів ... питання релігії і атеїзму входили до компетенції заступників голів, подекуди голів чи секретарів виконкомів районних та міських виконавчих комітетів Рад народних депутатів трудящих. Газети, радіо, широка практика культурно-освітніх закладів в своїй діяльності, відповідно до вимог держави та партійних органів, орієнтуються на постійне посилення атеїстичної роботи серед населення» [9, с. 9]. Таким чином, вважав учений, в радянській історичній науці другої половини 1940-х рр. дослідження церковної історії проходило виключно крізь призму класової боротьби. Це проявлялося й у вивченні українського греко-католицизму.

Найбільш популярними працями післявоєнної доби в контексті духовно-релігійного характеру все ж таки були роботи, присвячені ролі комуністичної партії та уряду в перемозі над фашизмом, ідеологічній боротьбі, формуванню нового післявоєнного соціокультурного простору. Резонансним було перевидання у 1946 р. ґрунтовної праці Й. Сталіна «Про Велику Вітчизняну Війну Радянського Союзу» [14]. Підбиваючи підсумок під наслідками війни, яка точилася на всіх напрямках суспільного життя, генералісимус писав про довгоочікувану перемогу над ворогами держави. Він підкреслював, що лише завдяки «довірі російського народу Радянський Уряд виявився тією рішучою силою, яка забезпечила історичну перемогу над ворогом людства...» [14].

Іншими словами, у післявоєнну добу, словосполучення «ворог держави» набуло нового значення. Воно стало в центрі радянської національної політики. Його пристосовували до усіх суспільних інститутів, окремих осіб, які прямо, опосередковано чи штучно звинувачувалися в антидержавній змові. Після березневих подій 1946 р. цими словами характеризували й Українську греко-католицьку церкву, яку радянські історики звинувачували у зраді духовенства і державних інтересів. Історичний науковий простір другої половини 1940-х рр. став переповненим різного роду науковими розвідками щодо вивчення закономірності ліквідації УГКЦ. Перші публікації про аналіз Львівського псевдособору 1946 р. з'явилися в офіційному виданні Російської православної церкви «Журнал московської патріархії» після березня 1946 р. Їхніми авторами були як особи із середовища духовенства, так і світські вчені. Насамперед йдеться про учасника березневої зустрічі 1946 р. у Львові протоієрея РПЦ К. Ружицького [12, с. 5–12; 11, с. 15–21].

У 1946 р. Львівське обласне книжково-журнальне видавництво видало, а у 1948 р. перевидало відому брошуру В. Росовича (Я. Галан) «Що таке унія». Жодного наукового аналітичного багажу ця робота не несла, проте зайняла окреме місце в радянському науковому просторі; на неї неодноразово посилалися радянські історики. Вона абсолютно була переповнена псевдонауковими фактами та висновками, емоціями та викривленим підходом до української церковної історії [10]. У тому ж таки 1948 р. В. Росович опублікував ще одну невелику працю «Отець тьми і при сні», в якій критикував діяльність Апостольської Столиці, тодішнього Папу Пія XII, вже покійного митрополита А. Шептицького, підпільну греко-католицьку церкву та її згубну роль в історії західних областей УРСР [3, с. 623].

У 1961 р. про небезпеку українського греко-католицизму писав у підручнику з атеїзму фахівець у галузі антирелігійної діяльності в УРСР професор В.К. Танчер. Він популяризував необхідність ведення чіткої антиунійної кампанії в республіці, оскільки після березня 1946 р. «частина уніатського духовенства намагалася відновити уніатство... Закордонна агентура уніатської церкви веде підривну роботу серед віруючих західних областей України» [16, с. 201].

Паралельно з радянською історіографією вивчення становища греко-католицизму в УРСР після Львівського псевдособору стало предметом дослідження в середовищі української вітчизняної еміграції. Одні з перших праць про оцінку Львівського псевдособору 1946 р. та греко-католицьке підпілля у середовищі української еміграції почали публікуватися вже у другій половині 1940-х рр. Вони були відповіддю українського наукового істеблішменту за межами СРСР радянській історіографії. Таким працям притаманний об'єктивізм, незаангажований науковий та систематичний підхід стосовно висвітлення історії Української греко-католицької церкви у післявоєнний період.

Перші наукові розвідки про підпілля УГКЦ почали з'являтися вже у 1946 р. Їхніми авторами були особи з церковного середовища. Зокрема, слід відзначити о. С. Семчука [13]. До речі, невелика робота С. Семчука була спеціально написана на замовлення Конгресу Українців Католиків Канади з метою пропаганди українського церковного життя в той самий час, коли його в СРСР намагалися інтегрувати в радянський ідеологічний простір. Аналізуючи ліквідацію Берестейської унії на Львівському псевдособрорі, автор писав: «Унія є в серцях, а не на руках, щоб її захопити, скасувати і замкнути та розстріляти в тюрподі» [13, с. 28]. Такими словами автор намагався заперечити суть львівських подій, наголошуючи на тому, що ліквідувати церкву, як духовну платформу суспільства, практично неможливо.

Проте, необхідно зауважити, що серед істориків були й такі, які давали неоднозначне, а інколи й діаметрально-протилежне бачення ситуації, у якій перебувала Українська греко-католицька церква після Львівського собору. Переважно в наукових розвідках, які виходили в еміграції, їй приписувалася роль «мучениці», що дозволило дослідникам максималізувати її трагізм, викликаний обставинами часу. Однак це не є домінуюча думка в усіх дослідженнях, а радше популярна серед істориків з клерикального середовища. Існує й об'єктивний та емоційно незаангажований підхід до висвітлення підпілля. Власне така поляризація думок серед дослідників еміграції дозволяє класифікувати їхні праці за змістом, ефективністю і реальністю матеріалу, який вони подають.

Відомим істориком УГКЦ наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. став греко-католицький священник І. Нагаєвський. Його заслуга при вивченні цієї конфесії полягає у тому, що він один з перших зробив спробу наукового аналізу подій 8–10 березня 1946 р. у Львові та його наслідків. Тривалий процес підготовки до ліквідації УГКЦ в СРСР, на думку автора, необхідно розуміти «як спосіб поневолення українського народу, а ніколи не ... створення якоїсь дійсної, нехай і православної церкви...» [6, с. 67].

Аналізуючи обставини існування греко-католицького підпілля І. Нагаєвський критично підходить й до оцінки дій духовенства УГКЦ. Після 1946 р. він його поділяє на дві категорії. До першої відносить тих, хто «хоче торгувати своєю совістю», тобто прихильників ідеї об'єднання церков; до другої – так званих опозиціонерів – священників, які виступили на захист церкви спільно зі структурами УПА [6, с. 68]. Підсумовуючи реалії, у яких опинилася УГКЦ та її вірні після Львівського псевдособору, І. Нагаєвський говорить про «релігійне розбиття» українського суспільства, наслідки якого виходили за межі території Патріаршої Церкви.

Інші відомі дослідники греко-католицької церкви І. Гриньох, А. Великий, І. Ортинський, підсумовуючи втрати УГКЦ, починаючи з 1946 р., пишуть, що через потужний державний тиск на всі прояви українського католицизму церква систематично втрачала свої інститути, включно з монастирями та семінаріями [4, с. 54]. А. Великий стверджував, що після березня 1946 р. інтенсивними темпами проходила «розпочатою «ініціативною групою» акція переведення населення Галичини на православ'я» [1, с. 270], яка у квітні – травні 1946 р. офіційно завершилася. У цьому контексті він констатує, що, згідно висунутих сесією псевдособору рішень, нова церковна політика

держави не обмежувалася лише терором проти духовенства, а поширювалася й на усіх вірних греко-католицької церкви [1, с. 270].

Ще однією думкою А. Великого щодо післясоборових подій є та, що вчений показав в антицерковній політиці влади причину стихійних протестних заходів греко-католицького духовенства. З цього приводу він писав: «Після рішення львівського «собору» за перехід на православ'я, в усіх трьох епархіях (Галичини – Авт.) почалися протестні демонстрації священників і вірних, явище в Радянському союзі нечуване. В письмовому протесті духовенство заявляє про свою незламну вірність Апостольському Престолові та католицизмові, відкидає будь-які переговори з московською православною Церквою» [1, с. 272]. Проте, це були емоційні спроби позиціонувати РПЦ і радянській системі загалом. Стратегічний вектор останньої залишався незмінним і базувався на радикальних постановах Львівського псевдособору і визначених постулатах Комуністичної Партії СРСР, які були прийняті ще у 1944 р. [8, с. 148].

Проте, наголошує дослідник, завдяки опозиційним акціям, які організували представники греко-католицького віросповідання, УГКЦ вербально і не вербально свідчила перед християнським світом про релігійний колапс в країні соціалізму і «великого стрибка вперед». Більше того, дослідник писав: «Хоч офіційно Української Католицької Церкви не існує, її існування безпосередньо потверджують постійні атаки преси...» [8, с. 149]. Отже, на думку дослідника, це свідчило про активне таємне функціонування ключових інститутів греко-католицької церкви. Політична еліта СРСР цього факту в принципі не сприймала, тому актуалізація питання УГКЦ пояснюється виключно з позиції її компрометування, виявлення і остаточного усунення з суспільної арени.

Про кількісні показники жертв масових репресій, які здійснювали радянські міліцейські структури проти греко-католиків у другій половині 1940-х рр. в різні періоди писало багато вчених. Одні з яскравих висновків з цього приводу знаходяться в наукових розвідках М. Одинцова, І. Ісіченка, Я. Стоцького та ін. Зокрема російський історик М. Одинцов писав, що 3 тис. греко-католицьких парохій і 195 монастирів після псевдособору було підпорядковано Російській православної церкві, що, тим самим, збільшило її прихід та матеріальну базу.

У 2003 р. І. Ісіченко, вивчаючи репресії проти УГКЦ та її духовенства, писав про 35% греко-католицьких священників, які через залякування з боку державних органів влади погодилися перейти на православ'я, і лише 15%, на його думку, покинули Радянський Союз [7, с. 379]. У цьому ж році Я. Стоцький у монографії, присвяченій УГКЦ в радянську добу, назвав 1,1 тис. священнослужителів цієї конфесії, які перейшли на бік РПЦ [15, с. 28].

Загалом, підсумовуючи вище викладене, необхідно відзначити, що історичний дискурс навколо становища Української греко-католицької церкви після Львівського псевдособору не лише не закритий, але й мало відкритий для широкого загалу істориків. Проте, ті роботи, які сьогодні дають можливість простежити тенденційність жорсткого відношення державного апарату СРСР, і республіканського зокрема, до УГКЦ, вказують на виникнення серйозної церковно-релігійної кризи на українських землях у повоєнний час. Період з 1946-го по 1953-й роки вчені, хоч і не конкретно, проте називають колапсом в історії української церкви загалом. Репресії проти УГКЦ, її духовенства і вірних, державна церковна політика, як показано в аналізі історичних досліджень, відверто вказують на асиміляцію українського церковного простору радянським світом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Великий А.Г. З літопису християнської України. Церковно-історичні реколекції з Ватикану. У 9 т. / А.Г. Великий. – Рим: Вид-во ОО Василіян, 1977. – Т. 9. – 304 с.
2. Вишковський П. Переслідувана церква. Католики України в часи комуністичного режиму / Павло Вишковський. – К.: Католицький Медіа-Центр, 2009. – 308 с.

3. Галан Я. Твори у чотирьох томах / Я. Галан. – К.: Наук. думка, 1980. – 697 с.
4. Гриных І. Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом / Іван Гриных. – Мюнхен: б.в., 1970. – 55 с.
5. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій / Я. Калакура. – К.: Генеза, 2012. – 512 с.
6. Нагаєвський І. Католицька Церква в минулому і сучасному України / Іван Нагаєвський. – Філадельфія: б.в., 1950. – 88 с.
7. Ісіченко І. Історія Християнської Церкви в Україні / Ігор Ісіченко. – Харків: Акта, 2003. – 472 с.
8. Ортинський І. Хрищення, Хрест та харизма України / Іван Ортинський. – Рим-Мюнхен-Фрайбург, 1988. – 201 с.
9. Панченко П.П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.) / П.П. Панченко. – К.: Ін-т історії України АН України, 1993. – 49 с.
10. Росович В. Що таке унія // Володимир Росович. – Львів: Вид-во «Вільна Україна», 1946. – 43 с.
11. Ружицкий К. Русская Православная Церковь в ее борьбе за святое православие / Константин Ружицкий // Журнал Московской Патриархии. – М.: Изд-во Московской Патриархии, 1946. – № 4. – С. 15–21.
12. Ружицкий К. Киево-Львовское торжество православие / Константин Ружицкий // Журнал Московской Патриархии. – М.: Изд-во Московской Патриархии, 1946. – № 4. – С. 5–12.
13. Семчук С. Берестейська унія // Степан Семчук. – Вінніпег: Вид-во Голосу Спасителя, 1946. – 32 с.
14. Сталин И.В. О Великой Отечественной войне Советского Союза / И.В. Сталин. – К.:Укр. Гос. изд-во, 1946. – 264 с.
15. Стоцький Я. Українська Греко-Католицька Церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989 рр.) / Ярослав Стоцький. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 432 с.
16. Танчер В.К. Основи атеїзму: підручник для вищих учбових закладів УРСР / В.К. Танчер. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1961. – 340 с.

REFERENCES

1. Velykyy A.H. Z litopysu khrystyianskoyi Ukrayiny. Tserkovno-istorychni rekolektsiyi z Vatykanu. U 9 t. / A.H. Velykyy. – Rym: Vyd-vo OO Vasyliyan, 1977. – T. 9. – 304 s.
2. Vyshkovskyy P. Peresliduvana tserkva. Katolyky Ukrayiny v chasy komunistychnoho rezhymu / Pavlo Vyshkovskyy. – K.: Katolytskyy Media-Tsentr, 2009. – 308 s.
3. Halan Ya. Tvory u chotyrokx tomakh / Ya. Halan. – K.: Nauk. dumka, 1980. – 697 s.
4. Hrynokh I. Znyshchennya Ukrayinskoyi Katolytskoyi Tserkvy rosiysko-bilshovytskym rezhymom / Ivan Hrynokh. – Myunkhen: b.v., 1970. – 55 s.
5. Kalakura Ya. Ukrayinska istoriohrafija: Kurs lektsiy / Ya. Kalakura. – K.: Heneza, 2012. – 512 s.
6. Nahayevskyy I. Katolytska Tserkva v mynulomu i suchasnomu Ukrayiny / Ivan Nahayevskyy. – Filadelfiya: b.v., 1950. – 88 s.
7. Isichenko I. Istoriya Khrystyianskoyi Tserkvy v Ukrayini / Ihor Isichenko. – Kharkiv: Akta, 2003. – 472 s.
8. Ortynskyy I. Khryshchennya, Khrest ta kharyzma Ukrayiny / Ivan Ortynskyy. – Rym-Myunkhen-Frayburh, 1988. – 201 s.
9. Panchenko P.P. Relihiyni konfesiyyi v Ukrayini (40-i – pochatok 90-kh rr.) / P.P. Panchenko. – K.: In-t istoriyi Ukrayiny AN Ukrayiny, 1993. – 49 s.
10. Rosovych V. Shcho take uniya // Volodymyr Rosovych. – Lviv: Vyd-vo «Vilna Ukrayina», 1946. – 43 s.
11. Ruzhitskiy K. Russkaya Pravoslavnaya Tserkov v ee borbe za svyatoe pravoslavne / Konstantin Ruzhitskiy // Zhurnal Moskovskoy Patriarkhii. – M.: Izd-vo Moskovskoy Patriarkhii, 1946. – № 4. – S. 15–21.
12. Ruzhitskiy K. Kievo-Lvovskoe torzhestvo pravoslavie / Konstantin Ruzhitskiy // Zhurnal Moskovskoy Patriarkhii. – M.: Izd-vo Moskovskoy Patriarkhii, 1946. – № 4. – S. 5–12.
13. Semchuk S. Beresteyska uniya // Stepan Semchuk. – Vynypeh: Vyd-vo Holosu Spasytelya, 1946. – 32 s.

14. Stalin I.V. O Velikoy Otechestvennoy voyne Sovetskogo Soyuza / I.V. Stalin. – K.: Ukr. Gos. izd-vo, 1946. – 264 s.
15. Stotskyu Ya. Ukrayinska Hreko-Katolytska Tserkva i relihiyne stanovyshche Ternopilshchyny (1946–1989 rr.) / Yaroslav Stotskyu. – Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2003. – 432 s.
16. Tancher V.K. Osnovy ateyizmu: pidruchnyk dlya vyshchykh uchbovykh zakladiv URSR / V.K. Tancher. – K.: Vyd-vo Kyuivskoho un-tu, 1961. – 340 s.

Пшеничный Т. Украинская греко-католическая церковь в условиях агонии сталинизма (1946–1953 гг.): историография.

Историография украинского греко-католицизма в XX в. – одна из актуальных и малоисследованных страниц в отечественной исторической науке. Присоединение к СССР западно-украинского региона в 1939 г. привело к трансформации общественного сознания и распространения атеизма, что, в свою очередь, отразилось на церковно-религиозной ситуации в крае. Львовский псевдособор 1946 г. прекратил существование украинской национальной церкви в Галиции, что стало толчком к кардинальным изменениям в обществе.

В статье представлен историографический анализ ситуации, сложившейся в западных областях УССР в результате обострения государственной политики относительно Украинской греко-католической церкви после Львовского псевдособора. Отмечается состояние научной разработки темы, подробно изученные и малоизученные ее аспекты. Целью автор статьи ставит освещение состояния научной разработки проблемы, устранение определенного стереотипного образа мышления в оценке положения УГКЦ в условиях обострения тоталитаризма сталинского образца во второй половине 1940-х гг. – первой половине 1950-х гг.

В выводах отмечается, что период с 1946-го по 1953-й гг. определен в историографии как коллапс в истории греко-католической церкви.

Ключевые слова: УГКЦ, историография, СССР, «агония сталинизма», церковная политика.

Pshenychnyu T. Ukrainian Greek Catholic Church under agony of Stalinism (1946–1953): Historiography.

Historiography Ukrainian Greek Catholicism in the twentieth century is one of the topical and unexplored pages in the domestic historical science. Joining the western region in the USSR in 1939 led to the transformation of public consciousness and the spread of atheism, which in turn affected the church and religious situation in the region. Lviv Pseudo Council in 1946 ceased the existence of Ukrainian national church in Galicia, that was the impetus for radical changes of society.

The article presents the historiographical analysis of the situation in the western regions of the Ukrainian Soviet Socialistic Republic as a result of the aggravation of the state policy concerning the Ukrainian Greek Catholic Church after Lviv pseudo council. The status of the research topic development, explored and unexplored aspects are observed in the article. The author aims to elucidate the status of the research problem development and to eliminate certain stereotypical ways of thinking about the assessment of the Ukrainian Greek Catholic Church condition in terms of totalitarian Stalinist model's aggravation in the second half of the 1940s. – early 1950s.

The research conclusions note that in historiography the period from 1946 to 1953, is indicated as the collapse in the history of the Greek Catholic Church.

Keywords: UGKC, historiography, USSR, «the agony of Stalinism», church politic.

Одержано 5.09.2016.